

İlhanlıların Yıkılışından Sonra Yakınoğu'da Yeni Hanedan Ülküsü: Celayırlılar Örneği

Emergence of a New Dynastic Ideology in Near East After the Fall of the Ilkhanate: The Case of the Jalayirids

Ahmet KORKMAZ¹

ÖZ

Abū Sa'īd Bahādur Han'ın 1335 yılında erkek evlat bırakmadan vefatıyla birlikte, merkezi bir devlet bünyesi altında toplanan güçlü kabileler harekete geçtiler. Bu kabilelerden biri de aslen Türk olan Moğollaşmış Celayır kabilesiydi. Ancak bu dönemde Cengiz Han zamanında oluşan meşru hükümdar algısı hâlâ devam etmekteydi. Bundan dolayı *han* ünvanı kullanabilmek için Cengiz soylu olmak gerekmektedir. Ebū Sa'īd (h. 1317-1335) zamanında *ulus emiri* olarak görev yapan Celayırlı Şeyh Hasan, son İlhanlı hükümdarı Ebū Sa'īd'in ölümünden 1340 yılına kadar İlhanlı Devleti'ni Cengiz soylu kukla hanlar vasıtasıyla ayakta tutmaya çalıştı. Ancak bunun devleti ayakta tutmaya yetmediğini anlayınca bağımsızlığını ilan etti. Buna rağmen *han* ünvanı kullanamadı. Celayırlı hükümdarları, Şeyh Üveys (h. 1356-1374) zamanından itibaren hatunlar vasıtasıyla Cengiz Han'a bağlanan soylarına dayanarak *han* ünvanı kullandılar. Meşru *han* olduklarını kabul ettirebilmek için de sanatkarlar ve tarihçiler aracılığıyla propaganda yürüttüler. Böylece bir asır boyunca Yakın Doğu'da hâkimiyet kurdular. Bu çalışmanın amacı, Celayırlı dönemi tarihi ve edebî metin yazarlarının propagandaları sayesinde oluşan yeni hanedan ülküsü ve sonraki süreçte bu propagandanın akisleri ile Celayırlı hükümdarlarının meşru *han* olarak telakki edilmelerinin kökenini ortaya koymaktır. Çalışmanın odak noktası, Celayırlı dönemine ait dört tarihî ve edebî metin yazarının propagandaları ile bunların sonuçlarıdır. Ayrıca İlhanlı sonrası süreçte tarih yazıcılığının bir süre sükûtu nedeniyle Celayırlılar hakkında bilgi veren Timurlu dönemi tarih yazıcılarının eserlerinden istifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlhanlılar, Celayırlılar, Han, Meşruiyet

ABSTRACT

With the death of Abū Sa'īd Bahādur Khan in 1335 without an heir, powerful tribes under the centralised Ilkhanid state sought to assert control. Among them was the Mongolized Jalayir tribe, originally Turkic. During this period, the legitimacy of rulers was tied to descent from Chinggis Khan, making it essential for khans to belong to his lineage. Shaykh Hasan Jalayir, the amir-i ulūs during Abū Sa'īd's reign, attempted to preserve the Ilkhanid State by appointing puppet khans from the Chinggisid lineage. However, by 1340, he declared independence, though he could not claim the title of khan. From the reign of Shaykh Uways (1356–1374), Jalayirid rulers began using the khan title by emphasizing connections to Chinggis Khan through their wives. To establish their legitimacy, they employed propaganda through artists and historians,

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Korkmaz (Dr. Öğr. Üyesi), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur, İstanbul E-posta: ahmetkorkmaz1040@gmail.com ORCID: 0000-0001-8652-6203

Başvuru/Submitted: 30.06.2024

Kabul/Accepted: 24.10.2024

Atıf/Citation: Korkmaz, Ahmet. "Emergence of a New Dynastic Ideology in Near East After the Fall of the Ilkhanate: The Case of the Jalayirids."

Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology 34, 2 (2024): 535-556.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1507562>

securing recognition as khans and maintaining dominance in the Near East for a century. This study examines the origins of the Jalayirid dynastic ideal, shaped by the propaganda of historical and literary authors, and its influence in subsequent periods. It also explores the recognition of Jalayirid rulers as legitimate khans. Given the scarcity of historical accounts from the post-İlkanid period, Timurid historiographical works that detail the Jalayirids were utilized. The focus is on the role of propaganda during the Jalayirid era and its outcomes.

Keywords: İlkanids, Jalayirids, Khan, Legitimacy

EXTENDED ABSTRACT

The formation of the Mongol Empire in Central Asia brought many innovations. One of them was the source of the new dynastic ideology. After Chinggis laid the foundations of the Mongol Empire at the assembly in 1206, many scattered tribes in Central Asia rallied around Chinggis Khan. Thus, the tribal formations in Inner Asia melted into a centralised was to be a descendant of Chinggis. This was also the case for the İlkanate State. However, when the last İlkanate ruler Abū Sa'īd Bahādur Khan died in 1335 without leaving a son, a khanate crisis emerged in the Near East. For about six years, the powerful tribes put their own ruler candidates on the throne. Later, Shaykh Hasan, a member of the Jalayirids, a Mongol tribe, saw that this situation did not prevent the chaos and dismissed the last ruler candidate Jahān Tīmūr and established his own state. However, to be recognised as a legitimate ruler, one had to be a descendant of Chinggis. Therefore, he used his descent from Chinggis Khan through his wives. In addition, he used a mixture of Chinggisid, Persian and Islamic symbolisms to justify his legitimacy. The Chinggis symbolism of Shaykh Hasan of Jalayir was that he was the amīr-i ulūs of the İlkanate, belonged to the Mongol tribe of Jalayir, and married the wife of the last İlkan Abū Sa'īd. By marrying Dilshād Khātūn, Shaykh Hasan (r. 1340-1356), in a sense, confirmed his status as an İlkanate heir. However, despite all this, he could not use the title of khan until his death. His successor Shaykh Uways (r. 1356-1374) was called khan because he was the son of Dilshād Khātūn. In order to portray Shaykh Uways as the legitimate khan, the patrons of the Jalayirid dynasty, who wrote historical and literary works during this period, stated in their works that this ruler's lineage goes back to Chinggis Khan. In addition, Shaykh Uways, like his father Shaykh Hasan, tried to use a mixture of Chinggis, Persian and Islamic symbolism. He was also successful in this. Writers and poets of the Shaykh Uways period propagandised the Jalayirid dynasty. In the Timurid period, it is seen from the accounts of Timurid historiographers that they were successful in this propaganda. The image of the Jalayirid dynasty had been state for a while. After Chinggis Khan, the prerequisite for using the title of "khan" in Central Asia and the Near East elaborated by the propagandists of the Shaykh Uways period. By the XVth century, no one had any doubts about the legitimacy of the Jalayirids. As a matter of fact, the propaganda of the Jalayirid dynastic ideology was reflected in the works of Timurid historians. This is evidenced by the fact that Hāfız-ı Abrū, who wrote his work in the first quarter of the XVth century, and later Timurid historians narrated the ascension of the Jalayirid ruler Shaykh Uways with a poem by Salmān Sāvajī. This record of

Timurid historians shows that Shaykh Uways was recognised as the legitimate khan. After Shaykh Uways, his son Sultan Husayn (r. 1374-1382), who succeeded to the throne, also used the title of khan on the coins minted during his reign. During the reign of Sultan Ahmed (r. 1382-1411), who ruled after Sultan Husayn, the title of khan was also used on coins. In addition, the reign of Sultan Ahmed was a period when the image of the Jalayirid dynasty was fully established. Especially in the eyes of the Mamlūk Empire, Sultan Ahmed represented the Jalayirid dynastic charisma. In fact, the Jalayirid ruler who fled from Timur and took refuge in the Mamlūks was welcomed with respect by the Mamlūk Sultan Berkuk. During the reign of Sultan Ahmed, the image of the Jalayirid dynasty reached the highest level. So much so that in order to be considered a legitimate ruler in Azerbaijan, it was now necessary to be descended from the lineage of Shaykh Uways, more generally from the Jalayirid lineage. The Qarā-Quyūnlū, who became an influential power in the Near East in the XVth century, needed Sultan Ahmed's charisma to use the title of khan, just as the Jalayirids needed the Ilkhanate origin. When Sultan Ahmed fled from Amir Timur and took refuge with the Mamlūks, Qarā Yūsuf, who had been imprisoned with him in Damascus, had a son, Pir Budaq, whom Sultan Ahmed adopted as his son. Based on this connection, Qarā Yūsuf declared Sultan Ahmed's adopted son Pir Budaq Khan. Qarā Yūsuf could not use the title of khan even after the death of his son Pir Budaq Khan. He only used the title of Noyan on the coins. Likewise, the Aq-Qoyunluids were able to use the title of khan based on their descent from Oghuz Khan since Uzun Hasan. Thus, by the time of the Aq-Qoyunluids, the Mongol super-identity was replaced by the Oghuz super-identity.

Giriş

Orta Asya’da Moğol İmparatorluğu’nun teşekkülü birçok açıdan yenilikler getirdi. Bunlardan birisi de *kut* sahibi sayılan hanedan ailesinin değişimidir. Cengiz Han (h. 1206-1227), 1206 yılındaki kurultayda Moğol İmparatorluğu’nun temellerini attıktan sonra, Orta Asya’da dağımk birçok kabile Cengiz Han etrafında toparlandı.¹ Böylelikle İç Asya’daki kabile oluşumları bir müddet de olsa merkezî bir devlet potasında eridi.² Bu, Cengiz Han’ın askerî başarıları neticesinde elde ettiği siyasi bir imtiyazdı. Cengiz Han, XII. yüzyılın sonlarında Moğolistan’daki kabile düzenini yerle bir ederek XIII. yüzyılın başlarında kabileler üstü bir imparatorluğun çekirdeğini oluşturdu.³ Siyasi güç Cengiz Han’ın elinde toplanırken, diğer güçlü kabile liderleri ya gönüllü olarak ya zorla ona bağlılıklarını bildirdiler ya da tamamen yok edildiler.⁴

Moğollar artık Cengiz Han şahsında karizmatik bir lidere sahip olmuşlardı. Bundan sonra Moğollarda da eski Türklerde⁵ olduğu gibi hâkimiyetin kaynağı “tanrısal” idi. Onlar da yeryüzünü yaratan tek bir Tanrı’ya ve Tanrı tarafından yeryüzünü yönetme hak ve yetkisinin Cengiz Han’a ve onun nesline verildiğine inanmaktaydılar.⁶ Zamanla Moğol İmparatorluğu’nun sınırları genişleyince ülke tek merkezden yönetilemeyecek duruma geldi. Cengiz Han ülke topraklarını dört oğlu arasında dört koldan yönetilecek şekilde taksim etti. Böylece Moğol İmparatorluğu uzun bir müddet Cengiz soylu hanedan üyeleri tarafından yönetildi. Bu durum Altın Orda (1241-1502), Çağatay (1227-1370) ve Kubilay Hanlığı (1280-1368)’nda olduğu gibi İlhanlılar (1256-1335)’da da devam etti.⁷

Cengiz Han’dan sonra artık Orta Asya ve Yakınoğu’da “han” ünvanı kullanmanın ön koşulu Cengiz soyundan gelmekti. İç Asya ve Yakınoğu’da “Oğuz üst kimliği” yerini “Cengiz üst kimliği”ne bırakmıştı. Öyle ki XIII. yüzyılın ortalarında önemli olan, kişinin hangi kabileye mensup olduğu değil, hangi Cengizli şehzadesine hizmet ettiğiydi.⁸ Bu durum XV. yüzyıla kadar böyle devam etti. Hatta XV. yüzyılda dahi yer yer Cengiz soylu olmak meşru *han*

1 Timothy May, “Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405”, *Asya’nın Büyük İmparatorlukları* içinde, ed. Jim Masselos, çev. Mustafa Uyar (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 34.; Patrick Wing, *The Jalayirids Dynastic State Formation in the Mongol Middle East* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 33.

2 İsenbike Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations the Kerait Khanate and Chinggis Khan* (Leiden: Brill, 1998), 8.

3 XII. yüzyılda Moğolistan’daki kabile düzeni hakkında geniş bilgi için bk. Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations*, 4-16.; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 75-93.

4 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 32.

5 Eski Türklerde hâkimiyetin kaynağı hakkında bilgi için şu eserlere bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 238-248.; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefküresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 115-121.; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 91-95.; A. Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 148. Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig’e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 18-27.

6 Osman Gazi Özgüdenli, “İlhanlılar’da Hükümdarlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2018), 76.; Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations*, 9.

7 İlhanlılar’da hükümdarlık telâkkisi için bk. Özgüdenli, “İlhanlılar’da Hükümdarlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, 71-93.

8 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 195.

olmak için avantajdı. 1370 yılında faaliyetlerine başlayan ve Cengiz İmparatorluğu'nun eski topraklarının neredeyse tamamına sahip olan Emîr Timur (h. 1370-1405) dahi *han* ünvanını kullanamıyordu. Bundan dolayı Kazan Han (h. 1343-1346)'ın kızı Saray Mülk hanımı nikâhına almıştı ve böylelikle "Küregen" yani damat lakabını taşımaya hak kazanmıştı. Timur'un bu hanımından oğlu olmayınca, ölünceye dek kukla dahi olsa Cengiz Han soyundan birini *han* olarak tahta oturtmuştu. Kendisi ise *bey* ünvanı ile yetinmişti. Emîr Timur'un oğlu Mirza Şahruh ise hükümdar olunca artık böyle bir şeye gerek duymamış ve o da "Bahadır" lakabını kullanmaya başlamıştı.⁹ Timurlulardan farklı olarak XV. yüzyılda Osmanlılar ve Ak-Koyunlular "Oğuz üst kimliği" ile şecerelerini Oğuz Han'a bağlayarak meşru *han*/hükümdar olduklarını ilan etmeye çalışmışlardı. Hatta Ak-Koyunlu hükümdarları "Bayındır" boyundan yani Oğuz Han neslinden geldiklerini her fırsatta dile getirmişlerdi.¹⁰

Bu kısa girişten sonra, İlhanlı hükümdarı Sultan Ebû Sa'îd (s. 1317-1335)'in vefatından 1340 yılına kadar Yakındoğu'da güçlü kabile emîrleri tarafından başa geçirilen Cengiz soylu kukla hanların tahta oturtulmalarının arka planına geçelim.

1. Yakındoğu'da Hanlık Tahtında Kriz Dönemi (1335-1341)

İlhanlı yönetimi, Hülegü (h. 1256-1265)'nün soyundan gelen Cengizî hanedanının hükümdarlığına dayanan bir düzendi ve bu düzen 1295'e gelindiğinde Abaka Han (h. 1265-1282)'in soyuna geçmişti. Gazan Han (h.1295-1304)'la birlikte güçlenen ve Ebû Sa'îd döneminde doruk noktasına ulaşan merkezileşme, Sultan Ebû Sa'îd'in 30 Kasım 1335 tarihinde tahta oturacak bir varis bırakmadan ölmesiyle sarsılmıştı.¹¹ Bundan sonra devlet içerisinde hükümdarlık krizi yaşandı. Timurlu müverrihi Hâfız-ı Ebrû'nun aşağıdaki pasajı sultanın ölümünün ardından yaşanan krizi yansıtmaları bakımından mühimdir:

"...Sultansız memleket, ruhsuz beden ve çobansız sürü gibi oldu. Yıllar öncesinden dünya halkı ve herkes için düşünülen ve hayal edilen padişahlık neslinin son bulma fitnesi, tatlı uykusundan uyandı. Çünkü hazretin hanlarının her birinin başında, farklı rüzgârlar esmekteydi. Devlet erkânı olan herkes, kendi düşüncesi peşinde ve hepsi birbirine karşı kin gütmekte kalem gibi dillerini açtılar. Korkudan kin beslemekte kamış gibi kemerlerini bağladılar. Hiçbiri birbirinin hakkında hayır söz söylemiyordu, fitne çıkarmada Allah'tan korkmuyor ve halktan utanmıyorlardı.

Şiir

*Her serdarda başına taç koyma hayali vardı,
Başında olduğun düşüncenin uğrunda gidersin."¹²*

9 İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 159.; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 267-268.

10 İlhan Erdem ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı* (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2021), 195.

11 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 74.

12 Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, haz. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1395 h.ş.) 1: 47.; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, haz. Hânâbâ Beyânî (Tahran: Şirket-i Tezâmünî-yi İlmî, 1317 h.ş.), 145.

Hâfız-ı Ebrû'nun da ifade ettiği gibi güçlü emırlar hükümdarlık hevesine kapılmışlardı. Ancak Cengiz Han soyundan gelmedikleri için bu arzularını açığa çıkaramıyorlardı. Bunun yanında Gazan Han, hanedan ailesini o kadar ısrarlı bir şekilde parçalamıştı ki Ebû Sa'îd Han erkek evlat bırakmadan öldüğünde, doğrudan Hüleğü'nun soyundan gelen şehzadelerin neredeyse tamamı az ya da çok bilinmezlik içinde yaşıyordu.¹³

Devletin içine düştüğü krizi çözmeye çalışan Reşidüddin'in oğlu son İlhanlı veziri Emır Gıyaseddin Muhammed (görev yılları 1327-15 Mayıs 1336), Sultan Ebû Sa'îd'in de vasiyeti üzerine devlet erkânını ikna ederek Cengiz Han'ın oğlu Tuluy'un oğlu Arık Böke soyundan gelen Arpa Kâvun (h. 1335-1336)'u *han* ilan ederek tahta oturttu.¹⁴ Aslında Vezir Gıyaseddin Muhammed, her ne kadar Ebû Sa'îd'in vasiyeti gereği Arpa Kâvun'un *hanlığını* savunsa da onun asıl amacı otoritesini korumak için zayıf bir şahsiyetin tahta geçmesini sağlamaktı. Ancak işler istediği gibi gerçekleşmedi. Arpa Kâvun, *han* olduğu andan itibaren büyük bir hevesle herkese otoritesini kabul ettirmeye çalıştı.¹⁵

Arpa Han'ın hükümdar ilan edilmesine rağmen, devlet erkânından bazılarının onu meşru hükümdar kabul etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü devlet ileri gelenlerinden bir kısmının zihninde, o sıra hamile olan Ebû Sa'îd'in eşi Dilşad Hatun'un bir erkek evlat doğurmasıyla saltanatın onun hakkı olacağı düşüncesi bulunmaktaydı.¹⁶

Dilşad Hatun ise Ebû Sa'îd'in ölümünün ardından Diyarbakır'a doğru hareket etti. Burada Sultan Ebû Sa'îd'in dayısı olan Diyarbakır hâkimi Emır Ali Padişah'a sındı. Ali Padişah, Uyrat kabilesine mensup Tengiz'in torunlarından ve Arık Böke ile Tengiz arasındaki düşmanlıktan dolayı Ali Padişah, Arık Böke soyundan birinin *han* olmasına karşıydı. Bundan dolayı Dilşad Hatun'u himaye ederek İlhanlı tahtında söz sahibi olmak istiyordu. Emır Ali Padişah buna dayanarak etrafındaki Uyrat emırları ile Arap memleketinde bulunan diğer emırlarla iş birliği yapıp açıkça Arpa Han'a karşı muhalefetini bildirdi. Ardından Arpa Han'ı meşru hükümdar görmeyerek Hüleğü Han neslinden Musa Han'ı padişah ilan etti.¹⁷

13 Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century, Part III, The Mongols of Persia* (Taipei: Ch'eng Wen Publishing Company, 1970), 634.

14 Muhammed b. Ali b. Muhammed-i şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, çev. Fahri Unan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 250-251.; Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 48.; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mirhând, *Târih-i Ravzatu's-Saşâ fi Sıretü'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşid Kiyânfer (Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1385 h.ř.) 5: 4399.; Kemâleddin 'Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, haz. Abdülhüseyn Nevâî (Tahran: Pejûhişgâh-ı 'Ulüm-ı İnsânî ve Mutâ'alat-Ferhengî, 1372 h.ř.) 1/1: 153.; Gıyâseddin b. Hümâmüddin el-Hüseynî Hândmır, *Târih-i Habibü's-Sıyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, haz. Muhammed Debırsiyâkî (Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380 h.ř.) 3: 221-222.

15 Charles Melville, *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate, 1327-37: A decade of discord in Mongol Iran* (Bloomington: Indiana University Research Institute Inner Asian Studies, 1999), 60-61.

16 Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 149.; Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 53.; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 1/1: 156.; Ahmed Tebrizî, *şahinşâh-nâme*, haz. Meşhid Gevherî Kâhekî ve Cevâd Râşikî 'Aliabâdî (Tahran: Mecmû'a-yı İntişârât-ı Edebî ve Târihî Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr, 1397 h.ř.), 823-824.

17 Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 52-53.; Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 148-149.; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 1/1: 156.; Tebrizî, *şahinşâh-nâme*, 840-841.

Diğer taraftan Arpa Han, Sultan Ebû Sa‘îd’in kız kardeşi Satî-bek Hatun’u nikâhına alarak meşruiyetini güçlendirmek peşindeydi.¹⁸ Ancak yine de İlhanlı ülkesinde Arpa Han’ın hükümdarlığı tam anlamıyla meşru tanınmadı. Öyle ki İlhanlıların Anadolu valisi Emir Celayırılı Şeyh Hasan da Arpa Han’ın hükümdarlığını tanımadı.¹⁹

Arpa Han’ın Emir Ali Padişah ile yaptığı savaştan kısa bir müddet sonra Dilşad Hatun, 18 Mayıs 1336 tarihinde beklenenin aksine bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Böylece İlhanlı ülkesinin büyük kısmında hâkimiyet Ali Padişah’ın eline geçti. Fakat bu durum İlhanlı tahtını tamamen ele geçirmek için yeterli değildi.²⁰ Çünkü bu kez önünde Emir Celayırılı Şeyh Hasan problemi vardı. Şeyh Hasan, Ali Padişah’a elçiler gönderip; Cengiz yasasında hanlık hususunun neler yapılması gerektiğini hatırlatıyor ve kurultay yoluyla belirlenecek hanın Tuluy ile Hülegü’nun nesbine yakın bir kişi olmasını vurguluyordu.²¹ Nihayetinde Emir Celayırılı Şeyh Hasan, Anadolu’dan ordu toplayarak Emir Ali Padişah’ın üzerine geldi ve Tebriz yakınlarında 24 Temmuz 1336 tarihinde savaştılar. Ali Padişah bu savaş meydanında öldü, Musa Han ise Uyrat askerleriyle birlikte Bağdad’a doğru kaçtı. Bunun üzerine Emir Şeyh Hasan, 25 Temmuz 1336 tarihinde²² Hülegü neslinden Muhammed Han’ı tahta geçirdi. Ardından Ebû Sa‘îd’in dul eşi Dilşad Hatun’u nikâhına aldı.²³ Bir müddet sonra da Ali Padişah’ın kardeşi Muhammed Bey’in kızını nikâhına geçirdi.²⁴

Esasında Emir Celayırılı Şeyh Hasan, Satî-bek Hatun ile oğlu Emir Suyurgan’ı da kendi tarafına çekmişti.²⁵ Ancak tüm bunlar meşru *han* olmak için yeterli değildi. Bu dönemde hiçbir askerî ya da siyasi liderin Cengiz Han ailesinin sahip olduğu itibar olmadan kendi başlarına hüküm süremeyecekleri açıktı. Aslında burada “Cengiz üst kimliği” Hülegü soyunun önündeydi. Arpa Han’ın hükümdarlığı da bunu gösteriyordu. Bu tür gelişmeler, İlhanlılara kesin soy yakınlığının, daha geniş kapsamlı bir Moğol itibarı kadar önemli olmadığını, en genel anlamıyla *altın urugunun* ihtişamına yapılan bir çağrının siyasî iddialara meşruiyet kazandıran temel faktör olduğunu göstermektedir.²⁶

2. Celayırılı-Çobanlı Gölgesinde Kukla Hanlar

Celayırılı Şeyh Hasan’ın desteğiyle İlhanlı tahtına oturan Muhammed Han’ın otoritesi ülkenin tamamında tanınmamıştı. Bu sırada Şeyh Hasan’a muhalif emirlerden Ali Cafer, Horasan’a giderek Cengiz Han’ın kardeşi Cuci Kasar’ın soyundan gelen Toga Timur’u Yakındoğu’ya

18 Şebânkârei, *Mecma‘u’l-Ensâb*, 256.; Semerkandî, *Matla‘-ı Sa‘deyn*, 1/1: 155.; Howorth, *History of the Mongols*, 635.

19 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 76.

20 Semerkandî, *Matla‘-ı Sa‘deyn*, 1/1: 160.; Ebrû, *Zübdetü’l-Tevârih*, 1: 57.; Ebrû, *Zeyl-i Câmi‘u’l-Tevârih-i Reşîdî*, 151.

21 Şebânkârei, *Mecma‘u’l-Ensâb*, 259.; Ebrû, *Zübdetü’l-Tevârih*, 1: 59.; Semerkandî, *Matla‘-ı Sa‘deyn*, 1/1: 161.; Ebrû, *Zeyl-i Câmi‘u’l-Tevârih-i Reşîdî*, 153.

22 Şebânkârei, *Mecma‘u’l-Ensâb*, 261.

23 Ebrû, *Zeyl-i Câmi‘u’l-Tevârih-i Reşîdî*, 153-154.

24 Melville, *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate*, 66.

25 Ebrû, *Zeyl-i Câmi‘u’l-Tevârih-i Reşîdî*, 155.

26 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 76-77.

gelmesi konusunda tahrik etti. Böylece Toga Timur'u *han* ilan ederek harekete geçtiler. 1337 yılı içerisinde Azerbaycan'a gelen Toga Timur, Şeyh Hasan ile Muhammed Han'a karşı savaştı. Fakat Toga Timur, savaşın başında birdenbire emirlerini yanına alarak Horasan'a geri döndü.²⁷ Diğer taraftan Toga Timur ile ittifak içerisinde bulunan Musa Han bu savaş sonunda öldürüldü. Artık geriye Celayırlı Şeyh Hasan gölgesinde otoritesini ülkenin büyük bir kısmında kabul ettiren Muhammed Han kaldı.²⁸

Tüm bu gelişmeler dâhi Muhammed Han'ın İlhanlı topraklarının tamamında meşru *han* sayılması için kâfi gelmedi. Bu defa da Suldus kabilesine mensup Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan-ı Kuçek diye anılan Çobanlı Şeyh Hasan harekete geçti. Şeyh Hasan-ı Kuçek, babası Emir Timurtaş'ın prestijini kullanarak etrafında çok sayıda asker topladı ve Celayırlı Şeyh Hasan üzerine harekete geçti. Çobanlıların 16 Temmuz 1338'de Aladağ'daki üstün kuvvetleri karşısında Celayırlı Şeyh Hasan geri çekildi ve kuvvetleri yenildi. Cengizî soyunun himayesindeki Muhammed Han düşmanın eline düştü ve öldürüldü.²⁹ Ardından Çobanlı Şeyh Hasan, yanına Satı-bek Hatun ile onun oğlu Suyurgan'ı çekerek otoritesini sağlamlaştırmaya çalıştı. Bu dönemde artık Celayır ve Suldus kabileleri arasında hâkimiyet mücadelesi başladı. Esasında her iki kabile de İlhanlı ulusunu yeniden tesis etmek ve sembolik meşruiyetin kontrol altına alındığı politik bir yapı tesis etmek istiyordu.³⁰

Çobanlı Şeyh Hasan, Celayırlı Şeyh Hasan ile Muhammed Han'a karşı savaşı kazansa da, babası Timurtaş'ın itibarına rağmen İlhanlı tahtında oturamayacağını biliyordu. Ayrıca Çobanlı ailesinden on altı kişi Hülegü soyundan birinin tahta oturması gerektiğini savundu. Hezâre emirleri de Hülegü soyundan hiçbir erkeğin kalmaması nedeniyle Satı-bek'in³¹ tahta hak sahibi olduğunu öne sürdüler.³² Bu yüzden Çobanlı Şeyh Hasan, Cengizîlerin saygınlığını temsil eden Sâtî-bek Hatun'u tahta oturttu. Bu dönemde hâkimiyeti ele geçirmek isteyen gruplar Sâtî-bek Hatun özelinde bu itibarı kendilerine mal etmeye çalışıyorlardı.³³ Moğol siyasî bağlamında kadınların hüküm sürmesi oldukça yaygındı, ancak bunlar genellikle ölen hanların eşleriydi ve bir kurultayda yeni bir erkek aday tahta çıkana kadar naip veya vekil olarak yönetimi ele geçiriyorlardı. Sâtî-bek Hatun'un ise ilk başta bir vekilden fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Çobanlı Şeyh Hasan, Satı-bek Hatun'u hükümdar ilan ederek kendi emirliğine meşruiyet kazandırmayı amaçlamıştı. Çünkü Sâtî-bek Hatun, Arpa, Musa ve Muhammed Han gibi

27 Howorth, *History of the Mongols*, 637-638.; Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)* (Ankara: Berikan Yayınevi 2022), 71-73.; Bülent Yılmaz, "Celayırlılar Kabile Devlet" (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 96.; Şîrin Beyânî, *Târîh-i âl-i Celayır* (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1381 h.ş.), 21-22.

28 Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 67.; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 1/1: 167.; Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 157.

29 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 86.

30 Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler*, 78-79.

31 Satı-bek Hatun'un hayatı ve siyasî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Nilgün Dalkesen "Sâtî Bîk (Sati Bek) and the Post-Ilkhânîd Middle East", *Fe Dergi* 9/2 (2017), 71-80.

32 Howorth, *History of the Mongols*, 642.

33 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 75-76.

İlhanlı hükümdarlarının ana çizgisinin silik ve uzak bir kuzeni değildi. Ölceytü Han'ın kızı ve Sultan Ebû Sa'îd'in kız kardeşiydi, dahası daha önce Emîr Çoban ve Arpa Han'la evlenmişti.³⁴

Satî-bek Hatun'un hükümdarlığı kısa süreli oldu. Zaten Celayırlı-Çobanlı mücadelesi içerisinde Satî-bek Hatun'un uzun soluklu hükümdarlığı mümkün değildi. Bunun yanında Toga Timur Han'ın Horasan'dan tekrar Azerbaycan'a gelmesi de bütün dengeleri altüst etti.³⁵ Toga Timur Han, Azerbaycan'a gelince iki Şeyh Hasan'ın arasında kaldı. Çobanlı Şeyh Hasan'ın entrikaları sonucu tekrar ülkesine dönünce, Çobanlı Şeyh Hasan, Satî-bek'i tahttan indirerek Hülegü soyundan Süleyman'ı hükümdar ilan etti ve Satî-bek Hatun'u onun nikâhına verdi.³⁶ Celayırlı Şeyh Hasan da buna karşılık Hülegü soyundan Cihan Timur'u tahta oturttu.³⁷ Ancak 1339-1340 yılları arasında yaşanan siyasî hadiseler³⁸ neticesinde Celayırlı Şeyh Hasan, İlhanlı tahtının yönetimi için bir hükümdar değil, bir eyalet emîri rolünü kabullenmek zorunda kalmış olmalıdır. Nihayetinde İlhanlı soyundan gelen Cihan Timur'u 1340 yılında azletti ve bundan böyle saltanat için yeni bir aday çıkarmadı³⁹.

3. Hanedan Ülküsünde Geçiş Dönemi: Dilşad Hatun Etkisi

Celayırlı Şeyh Hasan, Cihan Timur ile de ülkeyi tamamen kontrol edemeyeceğini anlayınca artık kendi başına hüküm sürmeye karar verdi.⁴⁰ Şeyh Hasan, sembol haline gelen İlhanlı başkenti Tebriz'i ele geçirme ümidini kaybedince, Bağdat merkez olmak üzere Irak-ı Arap, Diyarbakır ve Huzistan bölgesinin kontrolüyle yetindi.⁴¹ Ancak meşruiyetini temellendirmesi gerekiyordu. Bunun için de Cengizî, Fars ve İslâmî sembolizmlerin karışımını kullanma yoluna gitti. Aynı dönemde Şeyh Hasan'ın rakipleri Çobanlı Şeyh Hasan ile Melik Eşref de bu sembolizmler ile meşruiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı.⁴² Celayırlı Şeyh Hasan'ın Cengizî sembolizmi, İlhanlılar zamanında *ulus emîri* olması,⁴³ Moğol kabilelerinden Celayır boyuna mensup olması ile son İlhan Ebû Sa'îd'in eşiyle evlenmesiydi.⁴⁴ Dilşad Hatun, Ebû Sa'îd'in dul eşi olmanın yanında eski İlhanlı *emîr*'-*ümerası* Emir Çoban'ın torunu ve Ebû Sa'îd'in saltanat naibi Dimaşk Hoca'nın kızıydı.⁴⁵ Ayrıca Dilşad Hatun, Dursun Hatun'dan dünyaya gelmişti. Dursun Hatun, Ahmed Teküder Han (h. 1282-1284)'ın kızı Kunçak Hatun'dan gelen

34 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 87.

35 Dalkesen "Sâfî Bîk (Sati Bek) and the Post-Ilkhānid Middle East", 75.

36 History of the Mongols, 642.

37 Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefî Olan Devletler*, 97.

38 Dalkesen "Sâfî Bîk (Sati Bek) and the Post-Ilkhānid Middle East", 75.

39 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 91.

40 Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u 'l-Tevârih-i Reşîdî*, 163.

41 Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u 'l-Tevârih-i Reşîdî*, 162.

42 Michael Hope, "The Political Configuration of Late Ilkhanid Iran: A Case Study of the Chubanid Amirate (738–758/1337–1357)", *Journal of the British Institute of Persian Studies* 61/2 (2023), 256.

43 Ebîbekr Kutbî Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, haz. İrac Afşâr (Tahran: İntişârât-ı Sutûde, 1389 h.ş.), 214.

44 Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u 'l-Tevârih-i Reşîdî*, 138, 153-154.

45 Abdullah b. Fethullah el-Bağdâdî, *el-Düvelü 'l-İslamiyye fi el-Şark (Tarihü 'l-Gyasi)*, haz. Târik Nâfî' el-Hamdânî (Beyrut: Dâr ve Mektebetü 'l-Hilâl, 2010), 91.; Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u 'l-Tevârih-i Reşîdî*, 138.; Hürşâh b. Kubâd el-Hüseynî, *Hülasatü 'l-Tevârih*, Kütübhâne-i Meclis-i Şûrây-ı İslamî, 5239, 313a.

torunuydu.⁴⁶ Şeyh Hasan, Dilşad Hatun'un karizmasıyla meşruiyetinin temellerini sağlamlaştırdı. Hâfız-ı Ebrû'nun Şeyh Hasan'ın Dilşad Hatun'la evlenmesi ve konumu hakkındaki şu ifadeleri onun meşruiyetinde Dilşad Hatun'un rolünü gösterir niteliktedir:

“...Daha sonra Dilşad Hatun'u nikâhına aldı. Dileklerinin yıldızları, zeval ve düşüş evinden şeref burcu (beytü'ş-şeref) ve celal evine yükseldi. Uğursuzluğun ricatından, devletin sağlamlığına vardı. Kemah Kalesi'nde uzlet ve inzivanın üzüntü bulularının düğümleri ve Bağdat Hatun'dan ayrılmakla yakalandığı arzularının tutulma geçiren güneşi ve hedeflerinin tutulma geçiren ayı, İran hâkimiyetini elde etmek ve Dilşad Hatun ile birliktelik ve mutluluktan dolayı açıklığa kavuştu.”⁴⁷

Şeyh Hasan, Dilşad Hatun ile evlenerek bir bakıma İlhanlı varisi olduğunu tescilliyordu. Bu evlilik ona, siyasi açıdan birçok katkı sağlamıştı. Öncelikle bu, İlhanlı Devleti'ne tabi gruplara bir mesajdı. Bunun yanında Dilşad Hatun'un da mensubu olduğu Suldus kabilesi yani Çobanlılar bu dönemde etkin bir güçtü. Şeyh Hasan, Dilşad Hatun'un şahsında Suldus kabilesinin onayını alabilirdi. Nitekim ileride görüleceği gibi Şeyh Üveys'in hükümdar olması bunda başarılı olduğunu göstermektedir.

Dilşad Hatun, Şeyh Hasan üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bu durum devlet erkânının, Dilşad Hatun'un Şeyh Hasan üzerindeki otoritesinden rahatsız olacak dereceye varmıştı. Hatta Şeyh Hasan'ın naibi Hacı Bey, 1341 yılı içerisinde Dilşad Hatun'u ortadan kaldırmayı dahi tasarladı.⁴⁸ Ancak yine de Dilşad Hatun'un nüfuzunun devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı yıl içerisinde eski İlhanlı emîri 'l-ümerası Emîr Çoban'ın oğlu Yağıbastı ile Timurtaş'ın oğlu Melik Eşref, Çobanlı Şeyh Hasan'dan endişeye kapıldıkları için Irak-ı Acem'e yöneldiler. 1342 yılı ilkbahar mevsiminde ise Celayırlı Şeyh Hasan'a iltica ettiler. Onlar gelince Dilşad Hatun, amcası Yağıbastı ve kuzeni Melik Eşref'e büyük saygı gösterdi. Celayırlı Şeyh Hasan da Dilşad Hatun etkisi, Çobanlı mensuplarının desteğini almak ve birlikteliklerini dağıtmak amacıyla Emîr Yağıbastı'yı onurlandırıp Şiraz emîrlüğünü ona verdi ve Emîr Mesud-şah'ı onun naibi olarak Şiraz'a gönderdi.⁴⁹ Yine 1348 senesi ilkbahar mevsiminde Melik Eşref, Bağdat'a saldırı için harekete geçtiğinde Celayırlı Şeyh Hasan, Melik Eşref ordusunun gelişinden ve kalabalıklığından haberdar olunca şehri bırakıp Kemah Kalesi'ne gitmek istedi. Fakat Dilşad Hatun ile bir kısım emîr buna mani oldular.⁵⁰ Nihayetinde Melik Eşref'in ordusu bozguna uğratılınca Bağdat emîrleri kaçanların arkasından gitmek istedi. Fakat Dilşad Hatun buna da izin

46 Eheri, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 247.; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 101.; Ahmet Korkmaz, “Celayırlı Devleti'nde Etkin Bir Kadın: Dilşad Hatun'un Hayatı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12/40 (2024), 441.

47 Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 61.

48 Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdi*, 163.; Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 93.; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 1/1: 185.

49 Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 132.; Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdi*, 171.

50 Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, 5: 4434.; Howorth, *History of the Mongols*, 651.; Ensar Macit, “Celâyirliiler'de Kadın ve Siyaset”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (2019), 21.

vermedi. Dilşad Hatun, kuzeni Melik Eşref'in nökerlerinden Bağdat'a iltica edenlere merhamet nazarıyla bakıyordu.⁵¹ Hatta Memlûklü müverrihi Safedî (ö. 1363), Şeyh Hasan'ın Dilşad Hatun'un kuzeni Melik Eşref'e fazla meyletmesinden endişe ettiği için onu zehirlediğine dair söylentiler dolaştığını kaydetmiştir.⁵² Öte yandan Dilşad Hatun'un kocası Celayırlı Şeyh Hasan üzerindeki etkisi, Safedî'nin *A 'yânü'l-'Asr* adlı eserine de yansımıştı. Safedî, Dilşad Hatun'un güzelliğiyle Şeyh Hasan'ı baştan çıkardığını ve onu tamamen kontrol ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Safedî, Dilşad Hatun'dan kimsenin karşı çıkmadığı Irak valisi (*el-hâkime*) olarak bahsetmiştir.⁵³ Yine Devletşah da Şeyh Hasan'ın saltanatı sadece adı olduğunu, bütün işler Dilşad Hatun'un kontrolünde tuttuğunu belirterek Safedî'yi doğrulamaktadır.⁵⁴

Dilşad Hatun tüm bunların yanında Celayırlı hanedan ülküsünün oluşması yolunda eşi Şeyh Hasan ile birlikte âlimler, şairler ve ressamın hamisi olmuştur. Böylece birçok âlim, şair ve ressam Celayırlı sarayına gelmiştir. Dilşad Hatun bunlarla da yetinmeyerek Bağdat'taki cami ile binaların inşasında rol oynamış, Kur'an el yazmalarının üretiminde gösterdiği büyük himayeden dolayı övülmüştür.⁵⁵ Dilşad Hatun 1351 yılında vefat etmiş ve Şeyh Hasan bu eşinden sonra beş yıl daha yaşamıştır.⁵⁶

Şeyh Hasan, incelenen sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla saltanatının sonlarında, yani Dilşad Hatun'un ölümünden sonra "sultân" ünvanını kullanmıştır.⁵⁷ 1355 (756) yılında darp edilmiş bir sikkede "es-sultânü'l-'âdil" ünvanını nakşettirmiştir.⁵⁸ Yine 1356 (757) yılında Bağdat'ta bastırıldığı altın bir sikkede "fi eyyâmî devletü's-sultânü'l-'âlemü'l-'âdil" ibareleri bulunmaktadır.⁵⁹ Tüm bunların yanında Şeyh Hasan, sultan ünvanını kullanmakla birlikte hayatı boyunca *han* ünvanını kullanmamıştır.

4. Celayırlı Hanedan Ülküsünün Oluşumu: Propagandacılar ve Propagandalar

Celayırlı otoritesinin meşru olarak kabul görmesinde dört önemli şahsiyet ve eserleri yer almaktadır. Bunları önem sırasına göre tasnif etmek gerekirse ilk önce Ebîbekr Kutbî-yi Eherî

51 Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 179.; Mirhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 5: 4434.; Macit, "Celâyirîliler'de Kadın ve Siyaset", 22.

52 Selaheddin Halil b. Aybek el-Safedî, *A 'yânü'l-'Asr ve A 'vânü'n-Nasır*, haz. Ali Ebu Zeyd vd. (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1988), 2: 255.

53 el-Safedî, *A 'yânü'l-'Asr ve A 'vânü'n-Nasır*, 2: 355-356.; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 92.

54 Devletşah, *Tezkiretü's-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*, çev. Necati Lugal (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 339.

55 Von Dorothea Duda, "Die Buchmalerei der Galâ'iriden (1. Teil)", *Der Islam XLVIII/1* (1971), 29.; Korkmaz, "Celâyırlı Devleti'nde Etkin Bir Kadın: Dilşad Hatun'un Hayatı", 447.

56 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 92.

57 Şeyh Hasan'ın 1354 (755) yılında Bağdat'ta darp edilmiş bir sikkesinde sadece kelimeyi şahadet ve dört halifenin isimlerinin olduğu görülmektedir. Bk. Stanley Lane-Poole, *The Coins of the Mongols in the British Museum*, (London: BMC Oriental, 1881), 6: 207.

58 H. L. Rabino di Borgomale, "Coins of the Jalair, Kara Koyunlu, Musha'sha, and Ak Koyunlu dynasties", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Sixth Series* 10/37-38 (1950), 105.

59 Behrâm 'Alaeddinî, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol tâ İstila-yı Timur Gürgan* (Tahran: Bergnigâr, 1396 h.ş.), 197. Yine Şeyh Hasan döneminde Bağdat'ta darp edilmiş ve basım tarihi okunmayan bir sikkede "es-sultânü'l-'âdil" unvanı bulunmaktadır. Stephen Album, *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean Iran after the Mongol Invasion* (Oxford: Chameleon Press, 2001), no. 367.

gelmektedir. Şeyh Üveys'in çağdaşı olan Eherî, kaleme aldığı *Tevârih-i Şeyh Üveys* adlı eserle Celayırlı hanedan ölküsünün propagandacıları arasındadır. Bu eser dünyanın başlangıcından Eherî'nin hamisi Şeyh Üveys'in Tebriz'i tamamen kontrolüne aldığı (1360) zamana kadar uzanan umumî bir tarihtir. Eherî, kendi zamanından önceki bilgilerinin çoğunu İlhanlı veziri Reşidüddîn'in (ö. 1318) *Cami 'u't-Tevârih*'i ile Kaşani'nin (ö. 1335) *Târîh-i Olcaytu*'suna dayandırır. Ancak eserin son bölümü, İlhanlı sonrası siyasî durumu Celayırlı perspektifinden anlatması bakımından değerlidir.⁶⁰ Burada bahsedeceğimiz ikinci eser Şems-i Münşî (münşilerin güneşi) lakaplı Muhammed b. Hindüşâh Nahcevanî'ye ait, kâtiplerle el kılavuzu olarak hazırlanan ve Sultan Şeyh Üveys'e ithaf edilen *Düstûru'l-Kâtib fi Ta'yini'l-Merâtib* adlı eserdir.⁶¹ Üçüncü eser Celayırlı döneminin meşhur şairi Selmân-ı Sâvecî'nin *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*⁶² veya *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*⁶³ adlı şiir koleksiyonudur. Dördüncü Celayırlı hanedan propagandacısı, eserini manzum olarak kaleme alan ve Sultan Şeyh Üveys'e ithaf eden Nürî Ejderî'dir ve eseri *Gâzân-nâme-yi Manzûm* adını taşımaktadır.⁶⁴

Tevârih-i Şeyh Üveys adlı eserin bilinen tek nüshasının da eksik olması hasebiyle Eherî'nin bu eseri hangi yılda tamamladığı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Ancak kesin olarak bilinen husus bu eserin Şeyh Üveys'in saltanatı zamanında yazıldığıdır. Eherî, eserinin tasnif tarzı ile⁶⁵ Celayırlı hanedan ölküsünün oluşumuna katkı sağlayan propagandacılar arasında yer almıştır. Eherî, eserinde Ebû Sa'îd'in ölümünden sonraki yıllar için sultanların silsilesini sunmaya devam etmiş ve bilgilerini, fiili iktidarı elinde tutan emirler tarafından atanan Cengizî himayecilerinin hükümdarlıkları altında düzenlemiştir. Bu nedenle Celayırlı Şeyh Hasan tarafından atanan Cengizî kukla hanları için başlıklar açmışken, Şeyh Hasan'ın kendisi meşru bir hükümdar olarak sunmamıştır.⁶⁶ *Tevârih-i Şeyh Üveys*'te Şeyh Hasan, "Emîr Şeyh Hasan",⁶⁷ "Saadetli Emîr Şeyh Hasan",⁶⁸ "Emîr Şeyh Hasan Noyan",⁶⁹ "Zamanın Enuşirevan"ı Tâcü'd-devle ve 'd-dîn Şeyh Hasan",⁷⁰ "Emîr Tâcü'd-devle ve 'd-dîn Şeyh Hasan",⁷¹ "Tâcü'l-mille

60 İsmail Aka, "Aharî", *Encyclopaedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater (London and New York: Routledge and Kegan Paul, 1983), 1: 634.; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 130.

61 Şems-i Münşî Muhammed b. Hindüşâh Nahcevanî, *Düstûru'l-Kâtib fi Ta'yini'l-Merâtib*, haz. Ali Ekber Ahmedî Dârânî (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 1395 h.ş.) 1-2.

62 Selmân-ı Sâvecî, *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, haz. 'Abbâ'ali Vefâi (Tahran: Silsile-yi İntişârât-ı Encümen-i Asâr, 1376 h.ş.).

63 Selmân-ı Sâvecî, *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*, haz. Ahmed Keremî (Tahran: Neşriyat-ı Mâ, 1371 h.ş.).

64 Nürî Ejderî, *Gâzân-nâme-yi Manzûm*, haz. Mahmud Müdebberî (Tahran: Kitâbhâne-yi Millî-yi İnan, 1381 h.ş.).

65 Eherî'nin eserini tasnif tarzı, kendisinden sonra Timurlu tarihçilerini de etkileniştir. Timurlu müverrihlerinden Şerefeddin Ali Yezdî, Hâfiz-ı Ebrû ve 'Abdürrezzâk Semerkandî eserlerinde İlhanlı sonrası dönemi Eherî'nin yaptığı usulde tasarlamışlardır.

66 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 130.

67 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 222, 224.

68 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 230.

69 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 212.

70 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 214.

71 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 215, 220-221, 227.

ve'd-dîn Şeyh Hasan",⁷² "Emîr Tâcü'd-dünya ve'd-dîn Şeyh Hasan",⁷³ "Emîr Tâcü'd-dîn Şeyh Hasan"⁷⁴ ile "Sa'âdetli Emîr, Noyan-ı A'zam Tâcü'd-dünya ve'd-dîn Şeyh Hasan"⁷⁵ ünvan ve lakaplarıyla anılmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere Eherî, Şeyh Hasan'a sultan, *han* vb. ünvanlar vermekten kaçınmıştır. Eserde kukla hanlar tahtta olmadığına dahi Şeyh Hasan bir emîr olarak telakki edilmiştir. Ancak bu durum Şeyh Üveys zamanına geldiğinde değişmektedir. Eherî, Şeyh Üveys'in saltanatını anlatmaya "Saltanat-ı Pâdişâh-ı A'zam Mâlikü'r-rikâbü'l-ümem Şeyh Üveys Bahâdır Han (Halkın Boyunlarının Mâliki, Yüce Padişah Şeyh Üveys Bahâdır Han'ın Saltanatı)" başlığıyla başlar. Verilen bu başlıkta görüldüğü üzere Eherî bu ünvanla Şeyh Üveys'in meşru *han* olduğu mesajını vermektedir.⁷⁶

Eherî, Şeyh Üveys bir Cengizî olmamasına rağmen, onu meşru *han* olarak göstermek amacıyla anne tarafından nesli argümanına dayanır.⁷⁷ Eserinin mevcut nüshasının son kısmında "Soylu Nesebi (*neseb-i şerîfeş*)" başlığıyla Şeyh Üveys'in şeceresini şöyle aktarır:

Soylu Nesebi:

[Şeyh Üveys'in] Babası, rahmetli Emîr İlkan Noyan'ın oğlu şehit Emîr Ak-Buka Gürkan'ın oğlu sa'âdetli Emîr Hüseyin'in oğlu rahmetli, sa'âdetli, iyi huylu Emîr Tâcü'd-dünyâ ve'd-dîn Şeyh Hasan'dır –Allah delillerini nurlandırsın–.

[Şeyh Hasan'ın] annesi, Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han'ın oğlu Abaka Han'ın oğlu Argun Han'ın kızı rahmetli sa'âdetli hatun Olcay Sultan'dır.

[Sultan Üveys'in] iyi huylu annesi, sa'âdetli Emîr Çoban'ın oğlu Emîr Dimaşk Hoca'nın kızı rahmetli merhûm hatun, hanların sultanı (sultânu'l-hevâtîn) Dilşad Hatun'dur.

[Dilşad Hatun'un] annesi Hülegü Han'ın oğlu Ahmed Han'ın kızı Kunçak Hatun'un kızı Dursun Hatun'dur, nesebi bu şekilde [İlhanlılara] ulaşıyor.⁷⁸

Eherî, Şeyh Üveys'in şeceresini alelade bir şekilde değil, Şeyh Üveys'in meşru *hanlığı* vurgulamak için kaydetmiştir. Görüldüğü üzere Eherî, Şeyh Üveys'in babasının annesini Argun Han neslinden, annesinin annesini de Ahmed Teküdar soyundan geldiğini belirterek Şeyh Üveys'in soyunu İlhanlı şeceresinden iki hatuna bağlar. Ancak hatunlardan gelen bu aile şeceresi bir kişiyi Cengizî şehzadesi olarak sunmak için yeterli bir sebep değildir. Yine de Eherî'nin elinde bundan başka bir argüman da bulunmamaktadır.⁷⁹

Eherî'den sonra Celayırlı hanedan propagandası yapan diğer kişi Muhammed b. Hindûşâh Nahcevanî'dir. Nahcevanî, *Düstûru'l-Kâtib fî Ta'yîni'l-Merâtib* adlı eserini, Sultan Ebû Sa'îd ve Arpa Han döneminde vezirlik görevinde bulunan Gıyaseddin Muhammed Reşîdî ve diğer devlet ricalinin isteği üzerine kaleme almaya başladığını ve işlerinin yoğunluğundan

72 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 215.

73 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 216.

74 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 216, 218, 221, 223, 226.

75 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 235.

76 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 245.

77 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 130.

78 Eherî, *Tevârih-i Şeyh Üveys*, 247.

79 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 131.

bu dönemde bitiremediğini ifade etmektedir.⁸⁰ Yazar kendi ifadesiyle eserinin taslağını 19 Mayıs 1360 tarihinde tamamlamış, 1365 yılının sonunda tashih etmeye başlamış ve 6 Nisan 1366 tarihinde Tebriz'de tamamlayarak Celayırlı hükümdarı şeyh Üveys'e ithaf etmiştir.⁸¹ Nahcevanî, eserinde şeyh Üveys ile birlikte İlhanlı Devleti'nin devam ettiği propagandasını yapmaktadır. O, şeyh Üveys'i Sultan Ebü Sa'îd'in varisi ve halefi olduğunu nakletmektedir. Burada Nahcevanî, İlhanlı Devleti'nin ve onun son hükümdarı Ebü Sa'îd'in önemini açıkça kabul etmektedir. Eserini şeyh Üveys'e ithaf etmesine rağmen, şeyh Üveys'in, Ebü Sa'îd'in sahip olduğu İlhanlı karizmasının mirasçısı olduğunu öne sürerek Celayırlı sultanının mevcut yönetimini doğrudan Ebü Sa'îd'in eski otoritesine bağlamaya çalışmıştır.⁸² Buna ek olarak şeyh Üveys'ten "Cengiz Han'ın devletinin geleneğini canlandıran ve kağanlık ululuğunun mertlik sığnağı" ifadesiyle onun Moğol bağlantısını pekiştirmeye çalışmıştır.⁸³ Nahcevanî bunun yanında şeyh Üveys'in saltanatını İslami sembolizmlerle de pekiştirir. Eserinde şeyh Üveys'i "büyük sultanların en adaletlisi, Mustafa'ya ait dinin mumunu yandıran, Nebevî şeriatın sancaklarını dalgalandıran, dinin ve dünyanın güçlendiricisi (Mu'izzü'd-dünya ve'd-dîn), Allah'ın yeryüzündeki merhamet gölgesi şeyh Üveys Bahadır Han",⁸⁴ "şahların şahı, hanların hanı, emniyet ve güven nimetinin özü, yüce Allah'ın merhamet ve atfet gölgesi, Mu'izzü'd-dünya ve'd-dîn şeyh Üveys Bahadır Han"⁸⁵, "İslam sultanı ve yedi iklimin padişahı"⁸⁶ gibi ünvan ve lakaplarla anmıştır. Yine Nahcevanî şeyh Üveys hakkında kaydettiği bir beyitte, Celayırlı sultanını dininin koruyucusu, adaletin savunucusu, ülkeyi hâkimiyeti altında tutan dirayetli bir hükümdar olarak tasvir etmektedir:

*"Devlet ve mülkün güneşi, din ve adaletin gökyüzü
Dördüncü iklimin padişahı Sahibkaran Hüsrev
Emel ve isteğin güzel yüzü, ümidin güçlü desteği
Aklın gören gözü, dünyanın saygın azizi."⁸⁷*

Nahcevanî, eserinin hatime kısmında şeyh Üveys'e yazdığı kasidede Celayırlı hükümdarına İslamî, Cengizî ve Farsî sembolizmleri atfetmektedir. Kasidede geçen benzetmeler, bir retorik anlatıdan ibaret olsa da Celayırlı hükümdarının propagandasını yapması açısından değerlidir.⁸⁸

80 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 1: 12.; Javad Sajadieh, "Organisation und Administration unter den Mongolen in İrân: nach dem Dastür al-kâtib fi ta'jîn al-marâtib des Muhammad b. Hindüşah" (Doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1958), 5.; Mahmud Mıraftab, "Dastür al-kâtib fi ta'yin al-marâtib (Mohammad ebn Moulânâ Hendüşâh Nahgawânî), Edition und Darstellung" (Doktora tezi, Göttingen Üniversitesi, 1956), II.

81 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 2: 680.; Mıraftab, "Dastür al-kâtib fi ta'yin al-marâtib", III.; Sajadieh, "Organisation und Administration unter den Mongolen in İrân: nach dem Dastür al-kâtib fi ta'jîn al-marâtib des Muhammad b. Hindüşah", 5.

82 Wing, *The Jalayirids Dynast State*, 131.

83 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 1: 7.

84 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 1: 7.

85 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 2: 674.

86 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 2: 679-680.

87 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 1: 7.

88 Nahcevanî, *Düstüru'l-Kâtib*, 2: 675-679.

Celayırlı hanedan ölküsü propagandasında bulunan diğere bir yazar yukarıda belirttiğimiz üzere Nürî Ejderî'dir. Yazar, *Gâzân-nâme-yi Manzûm* adlı eserini takriben 1361 yılında kaleme almış ve Şeyh Üveys'e ithaf etmiştir. Eserini manzum bir şekilde kaleme alan Ejderî, Cengiz Han'dan Argun Han'a kadarki dönemi özet olarak aktarıp Gazan Han dönemini geniş bir şekilde anlatmıştır. Bu eser genel olarak Reşüdüddîn'in *Cami 'u 'r-Tevârih*'inin Şahnâme tarzında anlatımından ibarettir. Ejderî, Şeyh Üveys'i diğere hükümdarlık doktorlarının hiçbirinin tedavi edemediğı bir hastalıktan kurtardıktan sonra bir hekim olarak ün kazanmıştır.⁸⁹ Ejderî'nin eserinin konumuz açısından önemli kısmı "der Sitâyiş-i Pâdişâh-ı İslâm Şeyh Üveys Guyend (İslam Padişahı Şeyh Üveys'e Söylenen Övgü Hakkında)" adlı manzum anlatıdır. Eserin Şeyh Üveys'ten bahsettiğı bölüm burasıdır. *Gâzân-nâme*'de Şeyh Üveys, Nahcevânî'de olduğı gibi dinin koruyucusu, adaletin savunucusu sıfatlarıyla anılmaktadır.⁹⁰ Ayrıca Ejderî de Şeyh Üveys'i İlhanlı yani Moğol sultanları silsilesine dâhil etmektedir. Aşağıdaki beyitleri bu durumu gösterir mahiyettedir:

*"Taht, tâc ve yüzüğün övduğü
Tedbir sahibi bir şehriyârdur
Padişah soylu, bilgin ve genç
Soyu nesilden nesle Cengiz Han'a ulaşır."*⁹¹

Şüphesiz Ejderî, Şeyh Üveys'in Cengiz Han soyundan olmadığını bilmektedir. Ancak burada Eherî'de olduğı gibi anne tarafından Cengiz soylu olmasını vurgulamaktadır ve böylece onun meşru *han* olduğı propagandasını yapmaktadır.

Celayırlı saray propagandacıları arasında bahsedeceğimiz son kişi, Celayırlı hanedanının saray methediciisi olarak hizmet eden şair Selmân-ı Sâvecî'dir. Selmân'ın eseri, Nahcevânî'ninki gibi Celayırlılar ile İlhanlı geçmişi arasında paralellik kurma ve Celayırlı hanedan egemenliğinin kaynağı olarak daha genel bir Cengizî Moğol mirası fikrini destekleme girişimini göstermektedir.⁹² Yine Selmân, Nahcevânî'nin yaptığı gibi Celayırlı hükümdarını İslamî, Cengizî ve Farsî sembolizmler atfederek yüceltir. Selmân-ı Sâvecî, Şeyh Üveys'i Abbasi halifelerinin ilk zamanlarından beri İslam hükümdarları tarafından yaygın olarak kullanılan "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ünvanıyla anmaktadır. Bunun yanında eserinde "dinin koruyucusu", "dini koruyan şah" ifadeleri ve "Peygamber'in dininin destekçisi" gibi İslami geleneğe daha özel referanslar içermektedir.⁹³ Aşağıdaki beyitler Selman'ın bakışından Sultan Üveys'in vasıflarını ortaya koymaktadır:

"Doğru ve Batı'nın Dara'sı, deniz ve karanın Şehinşâhı'dır

89 Ejderî, *Gâzân-nâme-yi Manzûm*, 5, 14.; Charles Melville, "The Mongol and Timurid Periods, 1250–1500", *A History of Persian Literature X* içinde. ed. Charles Melville (London: I. B. Tauris, 2012), 196-197; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 131.

90 Ejderî, *Gâzân-nâme-yi Manzûm*, 19.

91 Ejderî, *Gâzân-nâme-yi Manzûm*, 20.

92 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 15.

93 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 137-138.

*Zatında bulunan cömertliğinin vasıfları düşünceден üstündür.
Mücevher nişanlı kılıcıyla, kılıç savuran güneştir
Doğudan batıya dünya onun emri altındadır
Sultan Üveys, Allah 'ın yeryüzündeki gölgesidir
Varlığı peygamberin devlet ve dininin güçlendiricisidir”.*⁹⁴

Aynı zamanda Selmân, Şeyh Üveys'i İran'ın İslam öncesi tarihi ve efsanevi hükümdarlarıyla sık sık karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmalarda Selmân, Şeyh Üveys'in bazı yönlerden onlara eşit olduğunu bazı yönlerden onlardan daha üstün olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, Şeyh Üveys'i adalet konusunda Enuşirevan'a, yiğitlik konusunda Erdeşîr'e ve ihtişam konusunda Cemşîd'e benzetmektedir.⁹⁵

Patrick Wing'e göre Selmân'ın kasideleri, hükümdar ailesinin üyeleri, idarî görevliler, din adamları ile yabancı seyyah ve elçilerin bulunduğu sarayın sınırlı kamusal alanında yüksek sesle okunmuş olabilir.⁹⁶ Bu görüş Selmân'ın hanedan propagandasında önemli bir yere sahip olduğunu gösterir mahiyettedir. Yine Selmân-ı Sâvecî'nin İslamî ve Cengizî gelenekleri sürdüren bir hükümdar retoriğini devam ettirmesi, Celayırlı sarayının, özellikle de İlhanlıların merkezi Azerbaycan'ın fethinden sonra, sadece batı vilayetlerinde ve gerçek bir kana dayalı şehzade olmadan da olsa İlhanlı Devleti'ni yeniden kurmak için bilinçli bir girişimde bulunduğunu göstermektedir. Hem İslamî hem de Cengizî ailesinin sembolik otoritesinin siyasî düzeni düzenlemek için artık geçerli dayanaklar olmadığı bir çağda, Şeyh Üveys yönetimindeki Celayırlı sarayının propagandacılarının ifadeleri, Şeyh Üveys'in imajını şekillendirmek ve konumunu korumak için hem Cengiz Han'ın zaferlerinin ihtişamından hem de Müslüman toplumun beklentilerinden yararlanan bir yönetici sınıf arasında meşru otoritenin anlamını yeniden formüle etmeye yönelik süregelen bir girişimi temsil etmektedir.⁹⁷

Şeyh Üveys'i İlhanlıların varisi ve hatta bir İlhanlı olarak tanımlama girişiminin bir başka örneği, Celayırlı sultanı için yapılmış bakır bir su kabı üzerindeki şu yazıttır:

مما عمل برسم السلطان الأعظم
الأیلكان المعظم الخاقان الأعدل
الأكرم مالك رقابالأمم ظل
الله فى العالم معز الدنيا و الدين
شیخ اویس خلد الله ملكه و سلطانه

*“En büyük sultânın emriyle yapılmıştır; büyük İlhan, en âdil ve cömert hakan, halkın boyunlarının mâliki, Allah 'ın yeryüzündeki gölgesi, dinin ve dünyanın güçlendiricisi, Şeyh Üveys, Allah onun mülkünü ve gücünü korusun.”*⁹⁸

94 Sâvecî, *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, 46.

95 Sâvecî, *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, 56, 77, 84.; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 141.

96 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 138.

97 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 141.

98 Y. A. Godard, “Bassin de cuivre au nom de Shaikh Uwais”, *Athâr-é Īrân Annales du service archæologique de Īrân* 1 (1936), 371-373.; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 132.

Su kabı üzerine işlenen yazıtta görüldüğü gibi Şeyh Üveys'ten “büyük İlhan” olarak bahsedilmektedir. Bu da Tebriz'deki Celayırlı sarayının resmî çevrelerinde Sultan Şeyh Üveys'in Ebû Sa'îd'in gerçek varisi olarak gösterilmeye çalışıldığının açık bir göstergesidir.⁹⁹ Burada son olarak bahsedeceğimiz propaganda girişimi, Bağdat Valisi Hoca Mercan tarafından Bağdat'ta yapılan Mercaniyye Medresesi kitabesidir. Medrese, Şeyh Hasan'ın yanı sıra oğlu Şeyh Üveys'e ithaf edilen kitabelere sahiptir. Bu kitabelerden biri Şeyh Üveys'i “Mustafa (Hz. Muhammed) milletinin dinini canlandıran ve Cengiz Han devletinin şiarını süsleyen” olarak tanımlamaktadır. Burada Nahcevânî'nin methiyesinin bir yankısı görülmektedir. Dildeki benzerlik, bunun Celayırlı hanedan ülküsü retoriğinde standart bir tema olduğunu göstermektedir. Şeyh Üveys ve ona hizmet edenler, mevcut sultan ile Cengiz Han'ın sorgulanmayan otoritesi arasında bir bağ kurmaya çalışmışlardır.¹⁰⁰

5. Celayırlı Hanedan Ülküsünün Yerleşmesi

Celayırlı hanedan imajı, Şeyh Üveys dönemindeki propagandacılar tarafından inceliklerle işlenmişti. XV. yüzyıla gelindiğinde artık Celayırlıların meşruiyeti konusunda kimsenin şüphesi kalmamıştı. Nitekim Celayırlı hanedan ülküsünde yapılan propagandaların akisleri Timurlu tarihçilerinin eserlerine de yansımıştır. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde eserini kaleme alan Hâfız-ı Ebrû ve sonraki Timurlu tarihçilerinin Celayırlı hükümdarı Şeyh Üveys'in Haziran/Temmuz 1356 yılında tahta çıkışını Selmân-ı Sâvecî'nin bir şiiriyle aktarmaları bunu göstermektedir. Şiirde Şeyh Üveys'ten “devrin sultanlarının sultanı” şeklinde bahsedilmektedir ve Timurlu tarihçilerinin bu kaydı Şeyh Üveys'in meşru *han* olarak kabul gördüğünü göstermektedir.¹⁰¹ Aslında Şeyh Üveys, Timurlu tarihi hafızasında görkemli bir hükümdar olarak görünse de, 1356'da babasının yerine geçtiğinde böyle bir miras, kesin olmaktan uzak görünüyordu.¹⁰²

Yukarıda değinilen propagandaların dışında Şeyh Üveys döneminde İlhanlı bağlantısına vurgu yapılan diğer nokta Şeyh Üveys'in son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd gibi “Bahâdır Han” ünvanını kullanmasıdır. Ebû Sa'îd Han hükümdarlığının başında emirlere karşı giriştiği mücadele sırasında bizzat savaşa katılarak gösterdiği cesaret dolayısıyla “Bahâdır” ünvanını almıştı, bundan böyle ismi ferman ve tevkilerde “es-Sultân-ı ‘Âdil Ebû Sa'îd Bahâdır Han” diye anılmaya başlanmıştı.¹⁰³ Şeyh Üveys de Celayırlılar içerisinde “Han” ünvanını kullanan

99 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 132.

100 Nâsir el-Nakşibendî, “el-Medresetü'l-Mercâniyyetü”, *es-Sümer* 2/1 (1946), 38-39; Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 133.; Abbas el-Azzâvî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn* (Bağdat: Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsua't, 1939) 2: 100.; Yılmaz, “Celayırlılar Kabile Devlet”, 377.; Beyânî, *Târih-i âl-i Celayır*, 279.

101 “Yedi yüz elli yedi senesi Recep ayında/Allah'ın yardımıyla halkla birlikte/Yeryüzünün Hüsrev'i hak ederek oturdu/Sultanların tahtından daha yukarıda daru'-l-mülk Irak'ta/Mutlak bir şekilde dünya padişahlarının sığınağı ve dayanağı olan/Şeyh Üveys devrin sultanlarının sultanı. Bk. Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 184.; Ebrû, *Zübdetü'l-Tevârih*, 1: 290.; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 1/1: 311.; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 3: 239.; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 5: 4447.

102 Wing, *The Jalayirids Dynastic State*, 102.

103 Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârih-i Reşîdî*, 104.

ilk kişiydi. Şeyh Üveys dönemi sikkelerinde “es-Sultānu’l-A‘zam Şeyh Üveys Bahâdır Han”¹⁰⁴ veya “es-Sultan Şeyh Üveys Bahadır Han”¹⁰⁵ ibareleri bulunmaktadır.

Şeyh Üveys’ten sonra artık tahta geçen oğlu Sultan Hüseyin (h. 1374-1382)’in zamanında darp edilen sikkelerde de açıkça *han* ünvanının kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Sultan Hüseyin’in sikkeleri “es-Sultānu’l-A‘zam Celâleddin Hüseyin Han”¹⁰⁶ formülüyle basılmıştır. Aynı şekilde Sultān Hüseyin’den sonra hükümdar olan Sultān Ahmed (h. 1382-1411) döneminde de sikkelerde “es-Sultānu’l-A‘zam Ahmed Bahâdır Han” şeklinde *han* ünvanı kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁷ Bunların yanında Sultan Ahmed zamanı Celayırlı hanedan imajının tamamen yerleştii bir dönemdir. Özellikle Memlûk Devleti nezdinden Sultan Ahmed, Celayırlı hanedan karizmasını temsil etmektedir. Hatta Timur önünden kaçıp Memlûklere sığınan Celayırlı hükümdarı, Memlûk Sultanı Berkuk tarafından saygıyla karşılanmıştır. Berkuk bununla da kalmayarak 11 Şubat 1394’te Sultan Hüseyin b. Şeyh Üveys’in kızı Döndü Hatun ile evlenmiştir. Böylece Nâsir Muhammed’den (üçüncü saltanatı 1310-1341) bu yana ilk kez bir Memlûk sultanı, köklü bir hanedana mensup bir hatunla sıhriyet kurmuştur. Bu evlilik, Berkük ile Sultan Ahmed arasında daha yakın bağlar oluştururken, hanedan egemenliğinin her ikisinin de yönetici kimliklerinin doğası açısından önemini vurgulamaktadır. Berkük’un Döndü Hatun ile evlenmesinin ardından, Sultan Ahmed’in de katıldığı büyük bir askerî geçit töreni düzenlemiştir. Geçit töreninden sonra Berkük ile Sultan Ahmed, İmam Şafii ve Seyyide Nefise’nin türbelerini ziyaret edip fakirlere sadaka dağıtmışlardır.¹⁰⁸

Sultan Ahmed döneminde Celayırlı hanedan imajı en üst seviyeye ulaşmıştır. Öyle ki Azerbaycan’da meşru hükümdar sayılmak için artık Şeyh Üveys soyundan, daha genel anlamıyla Celayırlı soyundan gelmek gerekiyordu. XV. yüzyılda Yakınoğu’da etkili bir güç haline gelen Kara-Koyunlular da Celayırlıların İlhanlı varisliğine ihtiyaç duydukları gibi *han* ünvanını kullanmak için Sultan Ahmed’in karizmasına ihtiyaç duyuyordu. Sultan Ahmed, Emir Timur’un önünden kaçıp Memlûklere sığınınca onunla birlikte Dımaşk’ta hapisanede bulunan Kara Yusuf’un Pir Budak ismi verilen bir oğlu olmuştu ve Sultan Ahmed onu evlatlık edinmişti. Kara Yusuf bu bağlantıya dayanarak Sultan Ahmed’in evlatlık oğlu Pir Budak’ı han ilan etti. Böylece fermanlara “Sultān Pir Budak Han yarlığındın Ebu’n-Nasır Yusuf

104 Lane-Poole, *The Coins of the Mongols*, 6: 207-211.; Borgomale, “Coins of the Jalair, Kara Koyunlu”, 105.; Behrām ‘Alaeddinî, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol tâ İstila-yı Timur Güreğan* (Tahran: İntişârât-ı Bergniğâr, 1396 h.ş.), 201-202.; Album, *Sylloge of Islamic Coins*, 9: no. 371.; Seyyid Cemâl Turâbî Tabâtabâî, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslamî* (Tebriş: Müze-yi Azerbaycan, 1350 h.ş.), 2: 115-116, 118.

105 ‘Alaeddinî, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol*, 203-211.; Tabâtabâî, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslamî*, 117.

106 Tabâtabâî, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslamî*, 119.; ‘Alaeddinî, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol*, 232-238.; Lane-Poole, *The Coins of the Mongols*, 6: 213.; Borgomale, “Coins of the Jalair, Kara Koyunlu”, 106.

107 Alaeddinî, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol*, 253-260.; Tabâtabâî, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslamî*, 120-123.; Lane-Poole, *The Coins of the Mongols*, 6: 217-219.; Borgomale, “Coins of the Jalair, Kara Koyunlu”, 106.

108 Patrick Wing, “Between Iraq and a Hard Place: Sultān Ahmad Jalāyir’s Time as a Refugee in the Mamluk Sultanate”, *Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies Studies on Diplomacy and Diplomatics* içinde. ed. Frédéric Bauden ve Malika Dekkiche, (Leiden-Boston: Brill, 2019), 366.

Bahâdır Noyan Sözümlü” ibaresini yazdırabilirdi.¹⁰⁹ Kara-Koyunlu hâkimiyeti Kara Yusuf Bey’in elinde bulunmasına rağmen kendisi *han* ünvanını kullanamıyordu. Bundan önce Kara Yusuf’un kestirdiği sikkelerde “Sultan Ahmed Bahâdır Han Emîr Yusuf Bahâdır Noyan”¹¹⁰ formülü kullanılmaktaydı. Daha sonra Pir Budak’ı *han* ilan edince darp edilen Kara-Koyunlu sikkelerinde de “es-Sultânü’l-‘Âlem Pir Budak Han Şâh Yusuf Noyan” ibareleri işlendi.¹¹¹ Kara Yusuf, oğlu Pir Budak Han’ın ölümünden sonra dahi *han* ünvanını kullanamadı. Sikkelerde sadece Noyan ünvanıyla yetindi.

Sonuç

Son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa‘îd’in 1335 yılında erkek evlat bırakmadan ölmesi, Yakın Doğu’da Cengiz Han soylu Moğolların hâkimiyetinin sonunu hazırladı. Buna rağmen Yakın Doğu’da *han* ünvanı kullanabilmek için hâlâ Cengiz soyundan gelmek ön koşuldu. Kriz dönemi olarak adlandırılan 1335-1340 yılları arasında güçlü kabileler Cengiz Han neslinden gelen kukla hanları başa geçirseler de bu, siyasî kaosu engelleyemedi. Bu durum üzerine Celayır kabilesine mensup olan Şeyh Hasan, 1340-1356 yılları arasında kendini *han* olarak adlandırmaya da Cengiz soylu hatunlar ile olan bağlantısıyla hükümdar olarak devletini teşkil etti. Ancak hayatı boyunca kendini han olarak niteleyemedi. Oğlu Şeyh Üveys dönemine geldiğinde adı geçen Celayırlı hükümdarı anne tarafından Cengiz soylu olmasına dayanarak *han* ünvanı kullanmaya başladı. Kendi bu ünvanı kullansa da meşruiyetini herkese kabul ettirebilmek için propagandaya ihtiyacı vardı. Bunu da tarihî ve edebî metinler aracılığıyla gerçekleştirdi. Celayırlı dönemi yazarları, Celayırlı hükümdarlarının meşru *han* olduklarını eserlerinde ilmik ilmik dokudular. Timurlular zamanına geldiğinde Timurlu tarih yazıcıları Şeyh Üveys ve haleflerini meşru *han* olarak algılamaktaydı. Hatta Celayırlılardan sonra kurulan Kara-Koyunlu Devleti hükümdarları Celayırlı bağlantılarına dayanarak kendilerini han ilan ettiler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

109 Mîrhvând, *Târîh-i Ravzatu’s-Safâ*, 6: 5224.; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer*, 3: 576.; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah’a kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 88.

110 Behrâm ‘Alaeddîni, *Sikkehâ-yı İnan Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Mu’ş ‘aşiyân-ı Hüzistân* (Tahran: İntişârât-ı Bergnigâr, 1398 h.ş.), 18.; ‘Alaeddîni, *Sikkehâ-yı İnan ez İnkârâz-ı İlhanân-ı Moğol*, 265.

111 ‘Alaeddîni, *Sikkehâ-yı İnan Kara-Koyunlu*, 22-24.; Tabâtabâi, *Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslamî*, 147-148.

Kaynaklar / References

- 'Alaeddinî, Behrâm. *Sikkehâ-yı İnan ez İnkırâz-ı İlhanân-ı Moğol tâ İstila-yı Timur Güreğan*. Tahran: İntişârât-ı Bergnigâr, 1396 h.ş.
- 'Alaeddinî, Behrâm. *Sikkehâ-yı İnan Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Mu's'aşiyân-ı Hûzistân*. Tahran: İntişârât-ı Bergnigâr, 1398 h.ş.
- Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî. *el-Düvelü'l-İslamiyye fî el-Şark (Tarihü'l-Gıyasi)*. Hazırlayan. Târık Nâfî' el-Hamdânî, Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2010.
- Ahmed Tebrizî. *Şahinşâh-nâme*. Hazırlayan. Meşhîd Gevherî Kâhekî ve Cevâd Râşikî 'Aliabâdî, Tahran: Mecmû'a-yı İntişârât-ı Edebi ve Târihî Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr, 1397 h.ş.
- Aka, İsmail. "Aharî", *Encyclopaedia Iranica*, Editör. Ehsan Yarshater (London and New York: Routledge and Kegan Paul, 1983), 1: 634.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Alan, Hayrunnisa. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Album, Stephen. *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean Iran after the Mongol Invasion*. Oxford: Chameleon Press, 2001.
- Beyânî, Şîrîn. *Târîh-i âl-i Celayır*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1381 h.ş.
- Borgomale, H. L. Rabino di. "Coins of the Jalair, Kara Koyunlu, Musha'sha, and Ak Koyunlu dynasties", *The Numastic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Sixth Series* 10/37-38 (1950): 94-139.
- Dalkesen, Nilgün. "Sâtî Bîk (Sati Bek) and the Post-Ilkhânid Middle East", *Fe Dergi* 9/2 (2017): 71-80.
- Devletşah. *Tezkiretü's-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*. Çeviren. Necatî Lugal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Duda, Von Dorothea. "Die Buchmalerei der Ğalâ'iriden (1. Teil)", *Der Islam* XLVIII/1 (1971): 28-76.
- Ebîbekir Kutbî Eherî. *Tevârîh-i Şeyh Üveys*. Hazırlayan. İrac Afşâr, Tahran: İntişârât-ı Sutûde, 1389 h.ş.
- el-Azzâvî, Abbas. *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn*. Bağdad: Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, 1939.
- el-Nakşibendî, Nâsir. "el-Medresetü'l-Mercâniyetü", *es-Sümer* 2/1 (1946): 33-54.
- Erdem, İlhan ve Kazım Paydaş. *Ak-Koyunlu Devleti Siyasî Tarihi ve Yönetim Yapısı*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2021.
- Gıyâseddin b. Hümâmüddin el-Hüseynî Hândmîr. *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*. Hazırlayan. Muhammed Debîrsiyâkî, Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380 h.ş.
- Godard, Y. A. "Bassin de cuivre au nom de Shaikh Uwais." *Athâr-é İrân Annales du service archaeologique de İrân* 1 (1936): 371-373.
- Göksu, Erkan. *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükûmdarlık Sanatı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Hâfız-ı Ebrû. *Zeyl-i Câmî'u'l-Tevârîh-i Reşîdî*. Hazırlayan. Hânâbâ Beyânî, Tahran: Şirket-i Tezâmünî-yi İlmî, 1317 h.ş.
- Hâfız-ı Ebrû. *Zübdetü'l-Tevârîh*. Hazırlayan. Seyyîd Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1395 h.ş.
- Hope, Michael. "The Political Configuration of Late Ilkhanid Iran: A Case Study of the Chubanid Amirate (738-758/1337-1357)", *Journal of the British Institute of Persian Studies* 61/2 (2023): 255-271.
- Howorth, Henry H. *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century, Part III, The Mongols of Persia*. Taipei: Ch'eng Wen Publishing Company, 1970.
- Hürşâh b. Kubâd el-Hüseynî. *Hülasatü'l-Tevârîh*. Kütübhâne-i Meclis-i Şûrây-ı İslamî, 5239, 1a-244a.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

- Kemâleddîn ‘Abdürrezzâk Semerkandî. *Matla’-ı Sa’deyn ve Mecma’-ı Bahreyn*. Hazırlayan. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran: Pejûhişgâh-ı ‘Ulûm-ı İnsânî ve Mutâ’alat-Ferhengî, 1372 h.ş.
- Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Korkmaz, Ahmet. “Celayırlı Devleti’nde Etkin Bir Kadın: Dilşad Hatun’un Hayatı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12/40 (2024): 440-450.
- Lane-Poole, Stanley. *The Coins of the Mongols in the British Museum*. London: BMC Oriental, 1881.
- Macit, Ensar. “Celâyirli’de Kadın ve Siyaset”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (2019): 11-36.
- May, Timothy. “Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405”, Asya’nın Büyük İmparatorlukları içinde, Editör Jim Masselos, Çeviren Mustafa Uyar, 33-61. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Melville, Charles. “The Mongol and Timurid Periods, 1250–1500”, *A History of Persian literature X* içinde, Editör. Charles Melville, 155–208. London: I. B. Tauris, 2012.
- Melville, Charles. *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate, 1327-37: A decade of discord in Mongol Iran*. Bloomington: Indiana University Research Institute Inner Asian Studies, 1999.
- Miraftab, Mahmud. *Dastûr al-kâtib fi ta’yin al-marâtib (Mohammad ebn Moulânâ Henduşâh Nahgawânî), Edition und Darstellung*. Doktora tezi, Göttingen Üniversitesi, 1956.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî. *Mecma’u’l-Ensâb*. Çeviren. Fahri Unan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mîrhând. *Târih-i Ravzatu’s-Safâ fi Sîretü’l-Enbiyâ ve’l-Mülük ve’l-Hulefâ*. Hazırlayan. Cemşîd Kiyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1385 h.ş.
- Nürî Ejderî. *Gâzân-nâme-yi Manzûm*. Hazırlayan. Mahmud Müdebbirî, Tahran: Kitâbhâne-yi Milli-yi İrân, 1381 h.ş.
- Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti’nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*. Ankara: Berikan Yayınevi 2022.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “İlhanlılar’da Hükümdarlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2018): 73-91.
- Sajadieh, Javad. *Organisation and Administration unter den Mongolen in İrân: nach dem Dastûr al-kâtib fi ta’yin al-marâtib des Muhammad b. Hindûşâh*. Doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1958.
- Selâheddîn Halil b. Aybek el-Safedî, *A’yânü’l-’Asr ve A’vânü’n-Nasır*. Hazırlayan. Ali Ebu Zeyd vd., Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1988.
- Selmân-ı Sâvecî. *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*. Hazırlayan. Ahmed Keremî, Tahran: Neşriyât-ı Mâ, 1371 h.ş.
- Selmân-ı Sâvecî. *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, Hazırlayan. ‘Abbâ’alî Vefâî, Tahran: Silsile-yi İntişârât-ı Encümen-i Asâr, 1376 h.ş.
- Sümer, Faruk. *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah’a kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Şems-i Münşî Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî. *Düstûru’l-Kâtib fi T’ayini’l-Merâtib*. Hazırlayan. Ali Ekber Ahmedî Dârânî, Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 1395 h.ş.
- Tabâtabâî, Seyyid Cemâl Turâbî. *Sikkehâ-yi Şâhân-ı İslâmî*. Tebriz: Müze-yi Azerbaycan, 1350 h.ş.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Togan, İsenbike. *Flexibility and Limitation in Steppe Formations the Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Leiden: Brill, 1998.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.

- Vladimirtsov, B. Y. *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*. Çeviren. Abdülkadir İnan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Wing, Patrick. "Between Iraq and a Hard Place: Sultān Ahmad Jalāyır's Time as a Refugee in the Mamluk Sultanate." *Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies Studies on Diplomacy and Diplomatics* içinde, Editör Frédéric Bauden ve Malika Dekkiche, 363-377. Leiden-Boston: Brill, 2019.
- Wing, Patrick. *The Jalayirids Dynastic State Formation in the Mongol Middle East*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016.
- Yılmaz, Bülent. *Celayırliler Kabile Devlet*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.